

УДК 377.8.034(477.81/.82)

Яковишина Т.,*Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, Україна*

**РЕЛІГІЙНЕ ВИХОВАННЯ У ЖІНОЧИХ ЗАКЛАДАХ
ВОЛИНИ В 2 ПОЛ. ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТ.
(НА ПРИКЛАДІ ОСТРОЗЬКОГО ЖІНОЧОГО УЧИЛИЩА
ГРАФА Д.БЛУДОВА)**

У статті проаналізовано процес здійснення релігійного виховання на прикладі Острозького жіночого училища графа Д.Блудова (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.), означено можливості творчого використання результатів історичного дослідження у практику виховання учнів сучасної школи.

Ключові слова: *духовність, жіноча освіта, мораль, релігійне виховання.*

Яковишина Т. Религиозное воспитание в женских учреждениях Волыни во 2 пол. ХІХ – в нач. ХХ в. (на примере Острожского женского училища графа Д. Блудова).

В статье проанализирован процесс осуществления религиозного воспитания на примере Острожского женского училища графа Д.Блудова, определены возможности использования результатов исторического исследования в практику воспитания учеников современной школы.

Ключевые слова: *духовность, женское образование, мораль, религиозное воспитание.*

Yakovishina T. The Religion education in the Volyn Womanish Establishments in 2 Half XX – at Begins XX Century (on Example of Ostrog Womanish School by Count D. Bludov).

In the article the process of realization of religious education on the example of Ostroh's women school of D.Bludov, possibilities of drawing on the results of historical research are certain in practice of education of students of modern school are analysed.

Key words: *spirituality, women education, moral, religious education.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Серед сфер взаємодії духовенства з парафіянами особливе місце посідала освітня сфера, що впливало з погляду на релігійне виховання як на одне з найважливіших завдань церкви. Завдань, що ставились як самою церквою, так і світською владою. Освітні установи були каналом релігійного виховання поряд із храмами та сім’єю. Але, на відміну від храмів, навчальні заклади мали давати більш глибокі знання догматів і похідних від них моральних вимог; із іншого боку – на відміну від сім’ї, освітні установи повинні були надавати можливість отримання більш систематизованого та кваліфікованого виховання.

В умовах сьогодення одним із провідних завдань початкової ланки освіти є формування основ духовної та моральної культури особистості учня. На це орієнтують: Указ президента України “Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства”, положення Закону України “Про захист суспільної моралі”, Закону України про загальну середню освіту: “...виховання в майбутніх громадян високих моральних якостей”, а також Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті та низка інших документів у галузі освіти.

Запорукою успіху в розв’язанні завдань формування у підростаючого покоління духовно-моральних цінностей є поєднання сучасних досягнень наукової думки та спадщини минулого, органічний зв’язок із історією жіночої освіти регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Вивчення історії розвитку педагогічної думки, української освіти й національного виховання за Волині у другій половині XIX – початку XX століть є одним із найвагоміших напрямів історико-педагогічних досліджень (В.Жуковський, Л.Єршова, О.Костюк, В.Омельчук, Б.Савчук). Виховний вплив православної духовної музики досліджувала М.Марію, яка здійснила цілісний науковий аналіз виховання молоді засобами православної музики в закладах початкової та середньої ланки кінця XIX – початку XX ст. Виявила тенденції розвитку музичної освіти у Волинському краї, систематизувала дидактичну та методичну спадщину освітніх закладів Волині вищевказаного періоду Н.Бовсунівська, у роботі якої стверджується, що музична освіта є самостійним утворенням, оскільки формує мозаїку духовного становлення особистості. Отже, науково плідним залиша-

ється ретроспективний підхід до аналізу успадкованих напрацювань минулого щодо організації релігійного виховання у жіночих закладах Волині задля їхнього творчого використання у сучасних умовах реформування освіти України.

Мета статті полягає в дослідженні навчального процесу в жіночому училищі графа Д.Блудова. Заявлена мета конкретизується в ряді завдань: 1) розкрити сутність дефініцій “духовність” і “мораль”, 2) виявити особливості здійснення релігійного виховання в Острозькому жіночому училищі графа Д.Блудова; 3) окреслити шляхи використання обґрунтованих здобутків у регіональному компоненті освіти сучасного підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поштовхом до актуалізації проблеми духовно-морального виховання підростаючого покоління, а відтак – і до ефективності релігійної освіти стали такі аспекти: *по-перше*, сучасне суспільство гостро потребує підготовки освічених, високоморальних людей, що володіють не тільки знаннями, а й моральними рисами особистості; *по-друге*, в сучасному світі людина оточена безліччю різноманітних джерел інформації як позитивного, так і негативного впливу, яка щодня вражає незміцнілий інтелект, почуття дитини та ще не сформовану сферу моральності; *по-третє*, освіта як така не гарантує високого рівня духовно-моральної вихованості, тому що вихованість – це якість особистості, що визначає повсякденну поведінку людини, її ставлення до інших людей на основі поваги й доброзичливості, а сприяти означеному може лише релігійне виховання; *по-четверте*, моральні знання важливі й тому, що вони не тільки інформують дитину про норми поведінки, прийнятні в сучасному суспільстві, а й дають уявлення про наслідки вчинку для довколишніх.

Перед свідомістю нашого сучасника постало безліч проблем, які, як не дивно, сьогодні стають предметом обговорення значно рідше, ніж цього потребують. До таких проблем, які зосереджують у собі больові точки християнського осмислення людської реальності, належать: 1) стрижнева проблема релігійного світогляду – проблема віри; 2) самоофірування як моральне наслідування Христа; 3) відповідальності, вини й покаяння; 4) співвідношення особистої й народної духовності, толерантності, терпимості. Історичний досвід здійснення релігійного виховання в жіночих закладах стане вагомим допомогою на шляху встановлення й відновлення тих формоутворень сучасної культури, які створювали б

можливості для творчого зростання особистості, підтримували б її у прагненні моральної та духовної досконалості.

Вивчення проблеми релігійного виховання жінок Волині передбачає аналіз двох ключових понять – *духовності й моралі*, якими ми оперуємо у процесі дослідження. Так, поняття “духовність”, попри його вживаність, поширеність, місткість, не належить до розроблених філософських і педагогічних категорій. У ньому закладена занадто велика розбіжність змістів, що змушує іноді зовсім відмовитися від його вживання, замінити його поняттями “інтелігентність”, “моральність”, “вихованість” тощо.

Сучасні українські вчені (І.Бичко, Г.Горак, О.Горожанкіна, В.Шинкарук та ін.) стверджують, що дух “народжується й живе” лише в людині, хоч існує поза нею як світ мистецтва, філософії, моралі, науки, релігії, а форми духовності існують у вигляді ідей, цілей, ідеалів, знань, цінностей, що і є духовним життям окремої особистості та всього суспільства. Вияви цієї духовності проявляються у ставленні людини до довкілля через світогляд, переконання, вірування, вираженнями яких є Істина, Добро, Краса [4].

Проблема зв’язку моралі та релігії, двох форм суспільної свідомості, безпосередньо пов’язана з питаннями про критерії моральності. Прихильники релігійного обґрунтування моральності висувають такі аргументи: історично перші моральні норми сформульовані в релігії; моральні норми мають зміст лише при визнанні їхньої абсолютної безапеляційності, тобто їх Божественного походження.

На думку вчених (Н.Давед’янова, С.Дорошенка, Л.Сурової), серйозною педагогічною проблемою є співвідношення понять “духовного” й “морального” виховання. Моральне виховання, орієнтоване на сформовані в культурі образи моралі, не прирівнюється до духовного зростання, що визнали сучасні філософи й теоретики педагогіки. Моральне виховання з духовним споріднене таким чином, що в ньому оцінюються не тільки практичні дії, а й спонуки, наміри, мотиви. Моральне виховання веде людину до здатності відносно самостійно визначати свою лінію поведінки без зовнішнього контролю, керуючись совістю, почуттям власної гідності. Моральне виховання є одним із засобів духовного виховання, але аж ніяк не вичерпує його.

У дослідженні оперуємо таким визначенням: *мораль* (з лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичаї) – явище соціальне, це сис-

тема поглядів та уявлень, норм та оцінок, що регулює поведінку людей і виконує пізнавальну, оцінну, виховну функції, підлягає законам суспільного життя, є однією з форм суспільної свідомості, отже – мораль розвивається, змінюється разом із суспільством – відтак це явище історичне [3, с. 201]. Моральна діяльність (учинки, поведінка людини, моральні відносини, моральна свідомість), норми та принципи моралі, моральні ідеали, почуття є системою моралі, яка визначає життєву позицію певної соціальної спільності чи індивіда, орієнтування їх у світі цінностей.

Отже, ще в кінці XVIII ст. думки про духовно-моральне просвітительство народу, зміцнення православної віри, глибоке переконання в тому, що людина без віри (православної) не може жити, що лише віра забезпечує орієнтацію в реальному й духовному світах, сприяє впевненості й утвердженню її ідеалів і земного успіху – все це поступово викристалізувалось у голові графа Д.Блудова. Він розумів, що охорона православ'я безпосередньо залежить від освіти й духовного розвитку молодого підростаючого покоління, особливо жіноцтва, майбутніх матерів і вихователів дітей, у яких, переконаний Блудов, повинно бути тверде усвідомлення того, що їх предки – православні, а земля, на якій вони живуть, – “издревле русская” [2, с. 57].

Серед великого кола знайомих Дмитра Миколайовича Блудова, які оцінили його дії на користь зміцнення та збагачення вітчизни, поширення ідей православ'я, був протоієрей посольської церкви у Вені М.Раєвський, який уперше озвучив думку про створення церковного братства або спілки для взаємодопомоги всім православним християнам, де б вони не знаходилися, особливо якщо вони – самотні, без підтримки [2, с. 58].

Д. Блудов, відвідуючи Смоленську губернію, неодноразово обговорював ідею створення церковного братства з єпископом Антонієм. У бесідах вони дійшли згоди щодо важливості створення такого братства, однак обмежили його вплив підтримкою жіночих училищ [2, с. 59]. Зокрема, єпископ Антоній говорив: “Освіта наша... прийняла односторонню спрямованість і відокремлювала нас так довго від минулого і від єдності слов'янської, що навіть церква забула перших вчителів наших; і в теперішній час, коли людство повинно природно прийти до усвідомлення необхідності навчання і шкіл, час нам всім звернутися до нашого минулого..., звернутися до істинного... зв'язку між усіма прошарками народу – до нашої віри, до нашої церкви, до наших слов'янських проповід-

ників, які пов’язують нас із усіма слов’янами. Час поставити нашу народну й національну освіту під знамена Св. Кирила і Мефодія” [9, с. 41]. Тоді ж було намічено основи братського церковного уставу.

Ідея створення православного братства встигла лише викристалізуватися у голові графа Д. Блудова, лягти проектом на папір у кінці 1863 року (до речі, першим, хто підписав цей проект статуту, був міністр народної освіти О.Головін), як 18 лютого 1864 року граф помер. Щиро переконаний у рятівній для утвердження православ’я дії школи, напередодні смерті граф говорив своєму духівнику: “Думка про жіночі училища на заході постійно переслідє мене; вона захоплює і втішає мене довгими безсонними ночами” [2, с. 58].

Заповіт батька був священним для його близьких, а думка про жіноче училище так запала в душу Антоніни Дмитрівни, доньки графа, що вона негайно взялася за її втілення. Оскільки ще за життя батька настільки перейнявся турботами про Волинь, що навіть придбав у цьому краю маєтки, то донька у повітовому містечку Острозі вирішила створити Кирило-Мефодіївське братство. Вибір на Острог упав не випадково, адже у минулому він був оплотом культури й православ’я, резиденцією князів Острозьких.

Отож, менш ніж через два роки після затвердження статусу братства, яке відбулося в 1865 році, значними зусиллями попечительки графині А.Блудової та завдяки пожертвуванням високопоставлених осіб були відкриті й почали активно діяти такі заклади братства:

1) у 1876 році закінчене будівництво й освячена церква св. Кирила та Мефодія. У церкві на той час був простий дубовий іконостас, відповідний підбір ікон і предметів, що переконували в тому, що це – святе й тихе молитовне місце, розкоші тут недоречні;

2) безкоштовна лікарня, заснована на честь покійного цесаревича Миколи Олександровича;

3) сільський пансіон, тобто будинок для тих селянських дітей, які закінчили навчання в початкових школах і бажали продовжити освіту в Острозькій прогімназії;

4) притулок для паломників, які приходили помолитися та поклонитися іконам;

5) бібліотека, у якій можна було ознайомитися з книгами переважно з руської історії; бібліотечна зала слугувала місцем засідань Острозької братської ради;

6) пансіон пані Гиревської, який був притулком для тих учениць, які не мали в Острозі ні батьків, ні родичів і за браком коштів не могли бути розміщені в самому училищі;

7) головна установа Блудових – братське жіноче училище. Слід зазначити, що статут братства було затверджено в березні 1865 р., тоді ж завдяки старанням та енергії графині, яка пам'ятала заповіт батька, були відкриті початкова Кирило-Мефодіївська школа та підготовчий клас майбутнього училища.

Морально-релігійне виховання в жіночих гімназіях здійснювалося під час навчального процесу та поза уроками. Закон Божий як предмет викладання сформувався у 1851 р., коли вироблений протоієреєм Райковським план його викладання був затверджений Священним Синодом [1, с. 14]. У 1881 р. для усіх гімназій була складена та видана більш повна програма предмета з переліком книг морально-релігійного змісту для читання в позакласний час. У 1897 р. було внесено ряд змін, які виявилися не останніми та свідчать про небайдужість духовенства до духовно-морального виховання підрастаючого покоління [5, с. 128 – 132, с. 69 – 71; 7, с. 167 – 169].

“Релігійне виховання є велика сила життя, яка складає для мільйонів людей головну опору в духовних прагненнях; тільки завдяки живій християнській вірі у нашому народі до цих пір підтримуються деякі моральні устої та зберігаються численні приємні риси морального характеру. Але на яку б здичавілу та страшну орду перетворився б наш народ, якби його позбавили релігійного виховання...”, – писав ідеолог тогочасної освіти професор Смирнов наприкінці XIX ст. [10, с. 36].

Крім уроків Закону Божого, мета яких – підготувати дівчат до сприйняття духовних цінностей, у позаурочний час застосовувалися такі методи релігійного виховання, як молитва (обов'язкова перед початком та закінченням навчального року, до та після уроків), проповідь, сповідь-покаяння, піст тощо. Щоденна спільна молитва дозволяла ученицям почуватися частиною учнівської спільноти, налаштуватися на працю, сприяла самовихованню. Проповідь священика містила пояснення незрозумілих і важких для сприймання положень віровчення, коментарі до Священного Письма, моральні настанови тощо. Вона впливала й на розум дівчат, і на їх емоції та підсвідомість. Сповідь-покаяння – один із найпоширеніших методів релігійного виховання, який застосову-

вався регулярно з метою відпущення гріхів дівчат, які каялися у скоєнні поганих справ, лінощах, грубощах тощо.

Завдяки церковному співу – урочистому, піднесеному – вихованки налаштувалися на молитву й могли висловити свої релігійні переживання: радість чи печаль, сором та плач за свої гріхи і т.д. Православна духовна музика була вагомим засобом виховання жіноцтва, зокрема, і у формуванні морально-етичних почуттів. Методику виховання засобами православної духовної музики розробляли Д.Зарін, А.Маслов та С.Миропольський, які вважали музичне виховання необхідним ув організації виховної взаємодії. Особливою його формою в жіночих гімназіях Волині був хор як підґрунтя до засвоєння важливих біблійних заповідей, ознайомлення учениць із основами теорії музики тощо. Це сприяло формуванню моральних принципів, виробленню вокальних і хорових навичок, розвитку музичних здібностей, естетичних смаків та культури, емоцій, необхідних для соціального становлення дівчат. Хори були гордістю шкіл і храмів. Парафіяни з задоволенням приходили до храму слухати хор, цінували жіночі гімназії та дякували вчителям-регентам за їхню виховну справу. Добре організований хор (як, наприклад, при жіночому училищі графа Д.Блудова) виконував навчально-виховну функцію завдяки високоморальному змісту духовних піснеспівів, приносив естетичне задоволення, підносив людську гідність учениць-виконавиць, законовчителя, всього дорослого населення [8]. Уряд, суспільство та церква вважали, що боротьба з безчестям, злодійством, хуліганством, іншими негативними соціальними явищами (що, до речі, є типовим і для нашого часу) може бути ефективно проведена тільки в храмах, із залученням до духовного співу, який буде виховувати, дисциплінувати та стримувати від недобрих учинків.

Духовні піснеспіви були включені до навчального плану – в позакласну й позашкільну роботу. Старші учениці виконували функції регента хору дівчат молодших класів. Усі вихованки обов’язково співали в храмі під час богослужінь, а також брали участь у благодійних акціях. У волинському єпархіальному жіночому училищі, крім високохудожнього співу в хорі, учениць навчали гри на фісгармонії.

Графиня А.Блудова великої уваги наділяла церковному співу. Так, 18 листопада 1875 р. після запланованого концерту учениці жіночого училища “самі повторювали духовні піснеспіви, а також

твір покійної братчиці графині Олександри Григорівни Шереметьєвої... Таким чином ніби голосом самої братчиці, яка нас покинула, буде підноситися молитва за її душу під час здійснення таїнств”, – писала у своєму літописі авторка [8, с. 29].

Таким чином, у жіночому училищі графа Д.Блудова релігійному вихованню надавали винятково важливого значення, яке втілювалося конкретними *методами та формами виховання духовних цінностей особистості*, що можна успішно використати у практиці сучасних закладів освіти: організація й проведення лекцій, виховних бесід, зміст яких повинен був відображати морально-етичні орієнтації особистості; переконання засобами проповідей, використання прикладів із життя й діяльності видатних “мужів України” К.Острозького, І.Почаївського та ін.; створення ситуацій із метою виявлення та формування в процесі життєдіяльності системи духовно-етичних спрямувань; цілеспрямоване прогнозування виховного процесу з використанням духовної літератури; заохочення особистості до свідомого засвоєння норм і правил “християнської” поведінки; диспути, які забезпечували осмислення та оцінку християнської спадщини, дозволяли активізувати розумову діяльність, розвивати вміння висловлювати свої думки у суперечках із опонентами; аналіз моральних конфліктних ситуацій, що вимагали вибору лінії поведінки й призводили до реалізації знання у конкретній діяльності, а також підготовка та проведення зборів, доповідей, написання творів на морально-духовну тематику, виховних занять; вивчення духовної літератури тощо. У сучасному освітньому просторі можна творчо використати означені надбання регіонального історико-педагогічного досвіду.

Висновки. Встановлено, що до діяльності жіночого училища графа Д.Блудова широко залучалося духовенство, для якого опікування більшістю з зазначених аспектів було пріоритетним завданням. Діяльність духовних осіб проходила поряд із їхньою діяльністю в храмах. Акцент робився насамперед не на прищепленні глибоких знань, а на релігійному вихованні. Особливо важливим це було з огляду на становість світської школи: дівчата з непривілейованих верств населення Острога мали можливість відвідувати переважно означений заклад, і оскільки релігійним дисциплінам тут приділялася чи не основна увага – значну частину багажу знань, із якими йшли вихованки закладу в життя, вони черпали з катехізису, Євангелія, історії церкви. Під впливом політичних

подій формувалося прагнення використовувати жіночу освіту як запобіжний засіб проти поширення небезпечних для держави поглядів, тому релігійне виховання поступово все більше проникало в навчальні заклади для жінок.

Список використаної літератури та джерел:

1. Андреева Е. Возникновение и развитие епархиальных женских училищ в России (середина XIX – начало XX века): Автореф. дисс. на соискание наук. степени канд. пед. наук: со спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / Е.А. Андреева. – М., 2000. – 20, [1] с.
2. Быков Н. Князя Острожские и Волынь. / Н. Быков. – Петроград, 1915. – 60с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Горожанкіна О. Формування духовної культури студентів музично-педагогічних факультетів: Автореф. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: зі спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / О. Ю. Горожанкіна. – Одеса, 1999. – 19, [1] с.
5. Єршова Л. Вплив політики і релігії на розвиток жіночої освіти на Волині наприкінці XIX – початку XX ст. / Л.М.Єршова // Жіночий рух на Україні: історія і сучасність: Міжнародна науково-методична конференція. – Жовтень, 1994 р. – Київ – Одеса, 1994. – С. 128 – 132.
6. Єршова Л. Вплив соціальної інерції на формування особистості в жіночих навчальних закладах Волині (XIX – початок XX ст.) / Л.М.Єршова // Рідна школа. – 2001. – № 5. – С. 69 – 71.
7. Заботы духовенства о воспитании девиц духовного звания // Женское образование (СПб). – 1876. – № 3, 4. – Март. – С. 167 – 169.
8. Отчет острожского Св. Кирило-Мефод. Братства за 1871 і 1872 г. – Спб., 1873. – С. 41.
9. Пятидесятилетие состоящего под Высочайшим Его Императорским Величеством Государем, покровителем Кирилло-Мефодиевского православного церковного братства 1865 – 1915 гг. Историческая записка / Сост. Н.П.Быков. – Петроград, 1915.
10. Смирнов П. Современные идеалы воспитания / П. Смирнов. – Казань, 1896. – 48 с.